

اسناد تجارتی الکترونیکی

(برات، سفته و چک الکترونیکی)

جلد اول

مؤلف: سید محمد سارودئی نسب

ناشر: دانشگاه تهران

سال چاپ: ۱۳۸۵

سازمان اسناد و کتابخانه ملی	سرشناسه
اسناد تجاری الکترونیکی (برات، سفته و چک الکترونیکی) / محمد سار دوتی نسب، احد ظاهری.	عنوان و نام پدیدآور
تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳	مشخصات نشر
۳۲۰ ص	مشخصات ظاهری
علوم اجتماعی: ۷۷۴	فروست
978-964-511-573-7	شابک
وضعیت فهرست نویسی: قییا	
کتابنامه.	یادداشت
بازرگانی الکترونیکی — ایران	موضوع
برات — سفته — ایران	موضوع
چک الکترونیکی — ایران	موضوع
ظاهری، احد. ۱۳۶۹ -	سازمان اسناد و کتابخانه ملی
۲: ۵۵۲۸/۳۲۵ الف/ HI	ردیف کتابخانه ملی
۶۵۸/۷۸۲۰۹۵۵	ردیف کتابخانه ملی
۳۴۵۸۸۳	شماره کتابخانه ملی

این کتاب در فهرست کتابهای مرجع و اسناد تجاری الکترونیکی (برات، سفته و چک الکترونیکی) / محمد سار دوتی نسب، احد ظاهری. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳. ۳۲۰ ص. شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۵۷۳-۷

۷۷۴

نشر میری

اسناد تجاری الکترونیکی

(برات، سفته و چک الکترونیکی)

دکتر محمد سار دوتی نسب

احد ظاهری

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۳

قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۵۷۳-۷

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعد از چهارراه سهروردی، خ کاوسی فر، کوچه نکبسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۴۹۱۳۱

فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخر رازی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۷۰

واحد پخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۴، تلفن ۸۸۳۴۹۵۲۹-۳۱

پست الکترونیکی: mizannasher@yahoo.com وب سایت: www.mizan-law.ir

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۲۱	فصل اول: کلیات اسناد تجارتي الكترونيكي
۲۱	۱. تجارت الكترونيكي
۲۹	۲. مبادله الكترونيكي داده ها
۳۰	۳. انواع مبادلات الكترونيكي
۳۱	۳.۱. بنگاه با بنگاه يا بي.بی.بی
۳۳	۳.۱.۱. مزايای بي.بی.بی
۳۳	۳.۱.۲. حجم معاملات انجام گرفته با بي.بی.بی
۳۴	۳.۱.۳. انواع بازارهای بي.بی.بی
۳۵	۳.۲. بنگاه با مشتري يا بي.بی.سی
۳۷	۳.۳. مشتري با مشتري يا سي.بی.سی
۴۰	۴. بانکداری الكترونيكي
۴۳	۵. داده پيام
۴۵	۵.۱. انواع داده پيام
۴۶	۵.۲. استنادپذیری داده پيام
۴۹	۶. حامل الكترونيكي
۵۳	۷. اسناد تجارتي
۵۵	۸. اسناد تجارتي الكترونيكي
۶۰	۸.۱. سند اصیل الكترونيكي
۶۱	۸.۲. سند جایگزین الكترونيكي

۹. فوايد و مزايای استفاده از اسناد تجارتي الكترونيكي ۷۵
۱۰. اسناد پذيري اسناد تجارتي الكترونيكي ۷۰
۱۱. انواع اسناد تجارتي الكترونيكي ۷۲
- ۱۱.۱. پول الكترونيكي ۷۳
- ۱۱.۲. كارت‌های پرداخت الكترونيكي ۷۸
۱۲. امكان سنجي تنظيم اسناد الكترونيكي به صورت رسمي ۸۵
۱۳. يفاي تعهدات با اسناد تجارتي الكترونيكي ۹۳
۱۴. معاملات اسناد تجارتي الكترونيكي ۹۷
۱۵. ويژگي‌های اسناد تجارتي الكترونيكي ۹۹
- ۱۵.۱. قابليت دستيابي ۹۹
- ۱۵.۲. امضاي الكترونيكي ۱۰۱
- ۱۵.۳. صحت و اعتبار ۱۰۳
- ۱۵.۴. ساختار (فرمت) ۱۰۵
- ۱۵.۵. قابليت رويت ۱۰۶
- ۱۵.۶. قابليت قبض و اقباض ۱۰۸
- ۱۵.۷. امضاء الكترونيكي ۱۱۱
- ۱۵.۷.۱. امضای الكترونيكي ساده و آثار حقوقی آن ۱۱۳
- ۱۵.۷.۲. امضای الكترونيكي مطمئن و آثار حقوقی آن ۱۱۸
- ۱۵.۷.۳. اصول رمزنگاري الكترونيكي مطمئن ۱۲۱
- ۱۵.۷.۳.۱. رمزنگاري متقارن ۱۲۱
- ۱۵.۷.۳.۲. رمزنگاري نامتقارن ۱۲۲
۱۶. نحوه دريافت امضای الكترونيكي در حقوق ايران ۱۲۳
۱۷. دفاتر خدمات صدور گواهی الكترونيكي ۱۲۵
۱۸. ماليات بر اسناد تجارتي الكترونيكي ۱۲۸

فصل دوم: برات و سفته الكترونيكي ۱۳۱

۱. تاريخچه برات الكترونيكي ۱۳۳

۲. تعریف برات الکترونیکی	۱۳۵
۳. مزایای برات الکترونیکی	۱۳۷
۴. نمونه برات کاغذی داخلی	۱۳۹
۵. نمونه برات کاغذی خارجی	۱۳۹
۶. نمونه‌ای از برات الکترونیکی	۱۳۹
۷. تفاوت برات الکترونیکی با برات‌های کاغذی	۱۴۱
۸. نحوه صدور برات الکترونیکی	۱۴۲
۹. درجات ماهوی برات الکترونیکی	۱۴۴
۱۰. منجرهای ممکن برات الکترونیکی	۱۴۴
۱۱.۱. نوشتن برات الکترونیکی	۱۴۸
۱۱.۲. انتساب برات الکترونیکی به طرفین (امضای برات الکترونیکی)	۱۵۲
۱۱.۳. قید کلمه برات بر روی برات الکترونیکی	۱۵۶
۱۱.۴. مبلغ برات الکترونیکی	۱۵۷
۱۱.۵. واحد پول	۱۵۸
۱۱.۶. تاریخ صدور یا زمان تحریر برات الکترونیکی	۱۵۸
۱۱.۷. تاریخ تادیه وجه برات	۱۶۰
۱۱.۸. مشخصات و آدرس براتگیر و براتکش	۱۶۰
۱۱.۹. قید نام دارنده یا شخصی که برات در وجه یا به وجه کار اوست	۱۶۱
۱۱.۱۰. صدور بدون قید و شرط	۱۶۲
۱۱.۱۱. اصل غیرقابل استناد بودن ایرادات نسبت به برات الکترونیکی	۱۶۳
۱۲. پرداخت برات	۱۶۴
۱۳. قبول برات الکترونیکی	۱۶۵
۱۴. ظهر نویسی برات و سفته الکترونیکی	۱۶۷
۱۵. برات بین‌المللی الکترونیکی	۱۷۵
۱۶. اعتبار حقوقی برات الکترونیکی	۱۷۷

فصل سوم: چك الكترونيكي	۱۸۱
۱. تاريخچه‌ي چك الكترونيكي	۱۸۴
۲. تعريف چك الكترونيكي	۱۸۸
۳. مزايای استفاده از چك الكترونيكي	۱۹۱
۴. مزيت اجتماعي و اقتصادي چك الكترونيكي	۱۹۵
۵. تفاوت چك الكترونيكي با چك‌های كاغذی	۱۹۶
۶. نگرش به چك الكترونيكي در دنيا	۱۹۷
تفاوت چك الكترونيكي با كارت‌های پرداخت الكترونيكي	۱۹۸
۸. اصول و مباني چك الكترونيكي	۲۰۰
۹. انواع چك الكترونيكي	۲۰۱
۹.۱. اسناد رسمي الكترونيكي (چك الكترونيكي)	۲۰۱
۹.۲. نت بيل	۲۰۴
۹.۳. نت چك	۲۰۶
۹.۴. ائي چك	۲۰۸
۹.۵. ماندهات	۲۰۹
۱۰. پايا چك يا چك الكترونيكي ايراني	۲۱۰
۱۱. بستر راه اندازی چك‌های الكترونيكي در ايران	۲۱۲
۱۱.۱. گواهی الكترونيكي	۲۱۳
۱۱.۲. پاياپای الكترونيكي (پايا)	۲۱۴
۱۱.۳. شبا (شماره بانكي ايران)	۲۱۶
۱۱.۴. ساتنا (سامانه تسويه ناخالص آني)	۲۱۷
۱۱.۴.۱. دستورهای تحت پوشش ساتنا	۲۱۷
۱۱.۴.۲. شرايط عضويت در ساتنا	۲۱۹
۱۲. اجرای طرح چك الكترونيكي در ايران	۲۱۹
۱۳. فرآيند پرداخت چك كاغذی	۲۲۰
۱۴. فرآيند پرداخت چك الكترونيكي	۲۲۱
۱۵. نمونه چك الكترونيكي شيگاگو	۲۲۷

۱۶. نمونه چک الکترونیکی آمریکا در ۲۰۱۱.....	۲۲۸
۱۷. دسته چک الکترونیکی.....	۲۳۰
۱۸. تبدیل چک کاغذی به چک الکترونیکی یا چک جایگزین الکترونیکی.....	۲۳۱
۱۹. شرایط ماهوی چک الکترونیکی.....	۲۳۴
۲۰. شرایط شکلی چک الکترونیکی.....	۲۳۴
۲۱. ماهیت حقوقی چک الکترونیکی.....	۲۴۴
۲۱.۱. ماهیت غیرقابل برگشت دستور پرداخت.....	۲۴۴
۲۱.۲. ماهیت قابل برگشت دستور پرداخت.....	۲۴۴
۲۲. وصف تکلیفی انجام الاجرا بودن چک الکترونیکی.....	۲۴۵
۲۳. محل دارنده چک الکترونیکی.....	۲۴۸
۲۴. چک الکترونیکی باید امضاء و وعده.....	۲۵۰
۲۵. فوریت پرداخت وجه چک الکترونیکی.....	۲۵۲
۲۶. چک‌های الکترونیکی صادره از طرف مؤسسات مالی اعتباری.....	۲۵۴
۲۷. چک مسافرتی الکترونیکی.....	۲۵۴
۲۸. ظهنویسی چک الکترونیکی.....	۲۵۶
۲۸.۱. ظهنویسی چک الکترونیکی در وجه شخص معین یا به حواله کرد او.....	۲۵۷
۲۸.۲. ظهنویسی چک الکترونیکی در وجه حامل.....	۲۵۸
۲۹. نحوه‌ی ظهنویسی چک الکترونیکی.....	۲۵۹
۳۰. ضمانت چک الکترونیکی.....	۲۶۲
۳۱. اعتبار بخشی به چک الکترونیکی.....	۲۶۴
فصل چهارم: تعارض قوانین در معاملات اسناد تجاری الکترونیکی.....	۲۶۷
۱. تعارض قوانین.....	۲۶۹
۲. توصیف اسناد تجاری الکترونیکی.....	۲۷۰
۳. راه‌حل‌های مربوط به تعارض قوانین اسناد تجاری الکترونیکی.....	۲۷۰
۳.۱. راه حل اول: اعمال قواعد حل تعارض نوین در بستر و چهارچوب قواعد حل تعارض اسناد کاغذی.....	۲۷۰

- ۳.۲. راه حل دوم: ارائه قواعد حل تعارض جديد ۲۷۲
۴. شروط و قراردادهای مربوط به نحوه حل تعارض در زمینه اسناد تجارتي الكترونيكي .. ۲۷۲
- ۴.۱. شروط باز ۲۷۶
- ۴.۲. شروط بسته ۲۷۷
- ۴.۳. شروط ارجاعي ۲۷۸
- ۴.۴. شروط مندرج در وب سايت ها ۲۷۸
۵. روش حمايت از مصرف كننده در تعيين قانون حاكم ۲۷۹
۶. تعيين قانون حاكم در صورت سكوت طرفين ۲۸۰
۷. تعيين قانون حاكم بر صدور و انتقال اسناد تجارتي الكترونيكي ۲۸۲
۸. قانون حاكم بر شكل اسناد تجارتي الكترونيكي ۲۸۸
- فهرست منابع ۲۹۳
- الف. منابع فارسي ۲۹۳
- ب. منابع عربي ۳۰۰
- ج. منابع انگليسي ۳۰۲

شبکه‌های ارتباطی داده‌ها^۱ تا حد زیادی گسترش پیدا کرده است که نتیجه‌ی ادغام فناوری اطلاعات^۲ و تکنولوژی ارتباطات می‌باشد.^۳ با گسترش این شبکه‌ها گرچه امر تجارت تسهیل شده و سرعت عمل فروانی به فعالیت‌های تجاری بخشیده شده است، ولی به مثابه‌ی آن اختلافات جدیدی نیز بروز می‌کند که نیازمند قواعد و مقرراتی هستیم، که پا به پای پیشرفت‌های تجاری، مسائل حقوقی آن را پیش‌بینی نماید، البته اختلافات کمتر شده ولی به مراتب پیچیده‌تر نیز گشته است، به قول یکی از حقوق‌دانان، به هر حال شیوه‌ی این پیشرفته، مشکلات دیگری را نیز می‌آفریند.^۴ گرچه امر شبکه‌های ارتباطاتی در کشور ما نیز روز به روز گسترش پیدا کرده و تکنولوژی‌های جدیدی را به نمایش می‌گذارد، ولی متأسفانه تدوین قواعد حقوقی نوینی که اختلافات در رابطه یا ناشی از این تکنولوژی را پوشش دهد، به کندی پیش می‌رود.

یکی از مهمترین مزیت‌های شبکه‌های ارتباطی داده‌ها را می‌توان تسهیل و تسریع فوق‌العاده ارتباطات بشری، چه در بعد فردی^۵ و چه در بعد اجتماعی با ایجاد شبکه‌های ارتباطی اجتماعی دانست. هر کس نیز در هر حوزه‌ای که فعالیت دارد به

1. Data communications network

شبکه ارتباطی داده‌ها عبارت از تبادل داده‌ها و اطلاعات معمولاً در قالب سیستم عامل بین دو دستگاه ارتباطی می‌باشد و داده نیز عبارت از حقایق، مفاهیم، دستورالعمل‌ها، آمارها، شناسه‌ها، اعداد، ارقام و... که توسط انسان یا به کمک رایانه قابلیت پردازش، تفسیر و تفهیم دارد.

2. Information

اطلاعات عبارت از داده‌های پردازش شده می‌باشد که در زمینه‌های موردنظر معنادار و قابل تفسیر و تفهیم هستند.

3. Owen and Komarow, the Emerging Law of Data Communications Networks: Some Thoughts on the Rights and Responsibilities of Service Users and Providers, 2 COMPUTER LAWREPORTER 276 (Sept. 1983).

۴. کریس ترنر، حقوق قراردادها، مترجم: جمعی از دانشجویان پردیس قم دانشگاه تهران، قم، الهادی، چاپ اول،

نحوی از آن بهره‌مند است؛ از جمله محققان در انجام تحقیقات علمی و یافتن منابع، آژانس‌های خبری در انتشار اخبار با سرعت بالا و هزینه کم، تولیدکنندگان کالاها و ارائه‌کنندگان خدمات در عرضه آنها در ورای مرزهای جغرافیایی خود و عموم افراد در یافتن اطلاعات مورد نیاز و ارتباطات شخصی و غیره. در نهایت خصوصیت منحصر به فرد این ابزار ارتباطی مانند هر پدیده‌ای باید در راستای تعالی و کمال انسان بهره جست، اما متأسفانه واقعیت چنین نیست. در کنار این مزیت انکارناپذیر، معایبی وجود دارد که عمدتاً ناشی از استفاده نادرست از این ابزار ارتباطی است. این ویژگی اینترنت باعث شده است که تاثیری دوگانه داشته باشد.^۱

ولی به هر حال امروزه دیگر «تکنولوژی» جزء زندگی افراد شده و تصور زندگی بدون تکنولوژی اگر نگوئیم محال، نزدیک به محال است. وقتی پای تکنولوژی به میان می‌آید حقوق نیز به پای آن برای نظم بخشی وارد عرصه می‌شود، و در صورتی که قانون‌گذار همگام با ترفندهای تکنولوژی، قواعد حقوقی آن را پیش‌بینی نماید، موجب اثرگذاری حقوقی و تربیتی للمینان و اعتماد عمومی می‌گردد.

قوانین مربوط به تجارت و حقوق خصوصی معمولاً بر پایه‌ی مصالح و منافع افراد شکل گرفته‌اند و وقتی مصالح و منافع قواعد دیگری را اقتضاء کند، به مثابه‌ی آن، قواعد نیز تغییر می‌یابند، قوانین مربوط به حقوق تجارت نیز از این امر استثناء نیستند. از جمله این قواعد، قواعد مربوط به اسناد تجاری الكترونيكي می‌باشد، این اسناد در گذشته بر روی ورقه‌هایی از کاغذ، ایجاد، صادر، قبول و مورد ظهوری قرار می‌گرفتند. ولی امروزه تجارت الكترونيكي به دلیل پیشرفت‌های فناوری، افزایش سرعت، کاهش هزینه‌ها، ایجاد امنیت و دیگر مزایای فراوانی که بر آن مترتب است؛ استفاده از اسناد تجارتي الكترونيكي را می‌طلبد. البته سیاست‌های دولتی گرفته شده در این رابطه باید مناسب و به موقع باشد، بنابراین قانون و مقررات انعطاف‌پذیر مناسب نیستند.^۲

۱. طاهر حبیب‌زاده، حقوق فناوری اطلاعات؛ مقدمه‌ای بر حقوق تجارت الكترونيك، تهران، انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس، ج اول، چ اول ۱۳۹۰، ص ۳۰

2. B. Cliord Neuman, Gennady Medvinsky, Requirement for Network Payment: the Netcheque Perspective, Information Sciences Institute University of Southern California, Proceedings of IEEE Comcon'95, San Francisco, March 1995, available: http://www.isi.edu/div7/publication_files/requirements_for_electronic.pdf

در واقع پرداخت، مرکز هرگونه معاملات تجارتي است. بنابراین جای تعجب نیست که قانون پرداخت به عنوان بخش اول قانون تجارت در مهمترین مراکز تجارتي جهان تدوین می‌شود، در انگلستان قانون حاکم بر اسناد قابل معامله یا قابل انتقال در سال ۱۸۸۲ تدوین شد. در ایالات متحده آمریکا، قانون اسناد قابل معامله در کنفرانس ملی کمیسیون قوانین متحدالشکل ایالتی در سال ۱۸۹۶ رسماً اعلام شد و در اکثر ایالت‌های عمل تجارتي، در یک دهه اجرا شد و توسعه سریع تکنولوژی به معرفی روش‌های جدید پرداخت الکترونیکی پرداخت. در ایالات متحده به عنوان مثال در یک روز تجارتي بیش از یک تیلیارد دلار به وسیله اینترنت در ارتباط با انواع معاملات تجارتي منتقل می‌شود. هر یک روش خاص از پرداخت را در رابطه با کل روش‌های پرداخت تاثیرگذار در سیستم بانکداری و سیستم انتقال الکترونیکی وجوه، بهترین شیوه پرداخت خواهد بود. اسناد تجارتي الکترونیکی نیز هسته اصلی سیستم انتقال الکترونیکی وجوه می‌باشد.

برای تجارت الکترونیک و به تبع آن معاملات اسناد تجارتي الکترونیکی در درجه‌ی اول، آمادگی الکترونیکی لازم است. یکی از سطوح آمادگی الکترونیکی جامعه و توان یک کشور، اولین گام در برنامه‌ریزی برای توسعه تجارت الکترونیک می‌باشد،^۲ به طور مثال رتبه ایران در نظر سنجی توسعه‌ی دولت الکترونیک در سال ۲۰۰۳ رتبه ۱۱۰ از بین ۱۹۲ کشور را دریافت کرده است،^۳ البته از لحاظ تجارت اینترنتی رتبه ایران در سال ۲۰۱۲ در بین کشورهای خاورمیانه با ۴۲ درصد در اول می‌باشد.^۴ ولی نسبت به توسعه دولت الکترونیک^۵ هنوز سهم قابل توجهی به دست نرسانده است.^۶

۱. Alguish, A. Ayad, "the Liability of Banks in Electronic Fund Transfer Transaction: A Study in British and the United States Law", Ph.D. the University of Edinburgh, 1992, p.1

۲. علی اکبر جلالی، امین زارع، بابک امیری، مجموعه مقالات سومین همایش ملی تجارت الکترونیک (نخستین همایش ملی تجارت الکترونیک)، تهران، نشر معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی، چ اول

۱۳۸۴، ص ۱۷۲

۳. همان، ص ۱۸۱

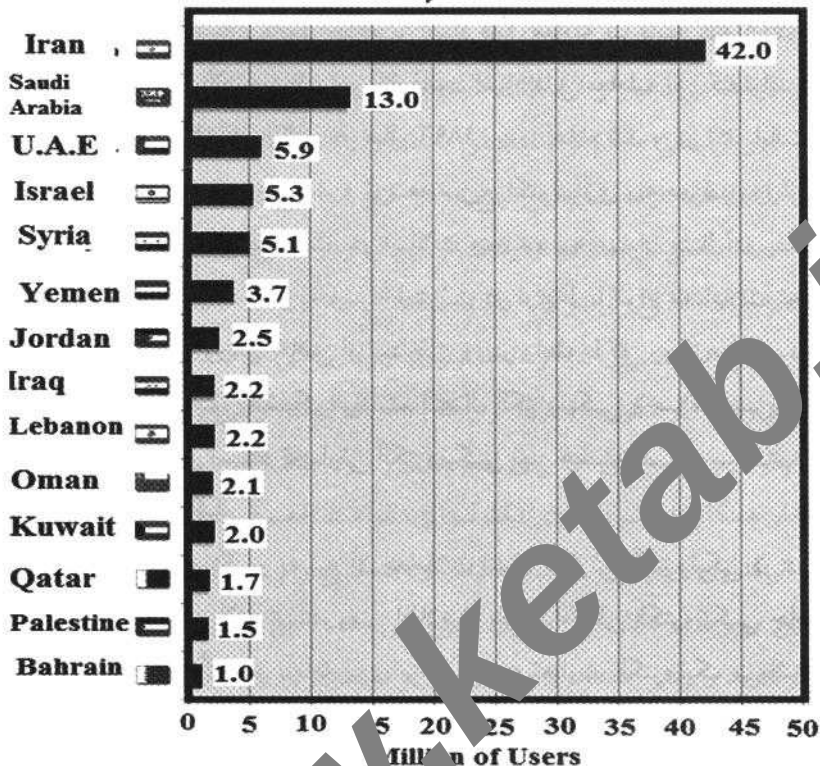
۴. <http://www.internetworldstats.com/stats5.htm>

۵. E-Government

۶. کاهش پهنای باند، معضل بزرگ در توسعه کاربردهای فناوری اطلاعات و توسعه دولت الکترونیک می باشد، پهنای باند کل اینترنت داخلی در ایران سه گیگابایت بر ثانیه است که آن هم بین شرکت‌های ارائه دهنده خدمات اینترنتی تقسیم می‌شود، که کاربران ناچارند ساعت‌ها از طریق اتصال "دابل - آپ" با حداقل و حداکثر سرعت ۱۲۸ یا ۵۱۲ کیلوبیت بر ثانیه "ای.دی.اس.ال" به اینترنت متصل شوند که کندی سرعت آن -

کاربران اینترنت در خاورمیانه (سال ۲۰۱۲)^۱

Middle East Internet Users June 30, 2012

ولی سهم خاورمیانه نسبت به آمار جهانی، در سال ۲۰۱۲ همچنان پایین می‌باشد.
کاربران اینترنت در جهان (سال ۲۰۱۲)

Internet Users in the World Distribution by World Regions - 2012 Q2

- Asia 44.8%
- Europe 21.5%
- North America 11.4%
- Lat Am / Caribb 10.4%
- Africa 7.0%
- Middle East 3.7%
- Oceania / Australia 1.0%

→ به هیچ وجه به صرفه نمی‌باشد، در دولت دهم نیز سرعت اینترنت آن چنان کاهش پیدا کرد که رتبه ایران در رتبه سنجی آمادگی دیجیتالی، حدود ۱۰ رتبه تنزل پیدا کرد.
۱. جداول زیر عیناً از سایت www.internetworldstats.com اخذ شده است.

در این میان اسناد تجارتي الكترونيكي يكي از واقعيته‌ها و برتري‌هاي عصر امروز است، و مقررات بين‌المللي، منطقه‌اي و ملي فراواني در همين راستا مورد پذيرش دولتها قرار گرفته است. قانون نمونه آنسيترال راجع به تجارت الكترونيكي،^۱ قانون نمونه آنسيترال راجع به امضاي الكترونيكي،^۲ كنوانسيون سازمان ملل متحد راجع به استفاده از ارتباطات الكترونيكي در قراردادهاي بين‌المللي،^۳ دستورالعمل تجارت الكترونيكي اتحاديه اروپا،^۴ دستورالعمل امضاهاي الكترونيكي اتحاديه اروپا،^۵ قانون متحد كل معاملات الكترونيكي آمريكا^۶ و قانون تجارت الكترونيكي ايران از جمله

1. UNCITRAL Model Law of Electronic Commerce 1996

قانون نمونه آنسيترال راجع به تجارت الكترونيك، حاصل تلاش‌هاي كميسيون حقوق تجارت بين‌الملل سازمان ملل متحد مي‌باشد. در سال ۱۷ بهمن ۱۳۷۵ (۱۹۹۶) تشكيل گرديد. اين قانون در ۱۲ ژوئن ۱۹۹۶ به تصويب رسيد و در سال ۱۹۹۸، ماده ۵ مكرريه تصويب گرديد. هدف اين قانون تسهيل تجارت با استفاده از ابزارهاي الكترونيكي و با هدف ارائه به قانون‌گذران ملي جهت كوبرداري براي تصويب قوانين داخلي، از بين بردن موانع قانوني و يكسان سازي در تجارت الكترونيكي است. از اولين اصول پايه‌اي اين قانون عدم تبعيض، بي‌طرفي فني و برابري داده‌پيام و اسناد كاغذي يا الكترونيكي برابري اصل عدم تبعيض تضمين مي‌كند كه اثر حقوقي يا اعتبار يك سند را به صرف الكترونيكي بودن آن نقيض نكند. بي‌طرفي فني عبارت از عدم تفاوت‌گذاري بين فناوري‌هاي ايجاد كننده داده‌پيام است. اصل ارزش برابر ارزش ابرار عبارت از يكسان بودن ارزش اثباتي داده‌پيام، مشابه نمونه كاغذي خود مي‌باشد. به طور خلاصه، اين قانون نمونه، اهداف و كاركردهاي مفاهيم سنتي از قبيل "نوشته"، "اصل"، "امضاء" و "سابقه" در ارتباطات الكترونيكي به عنوان معادل ارتباطات مبتني بر كاغذ در نظر گرفته مي‌شود. ايران در سال ۲۰۰۴ اين قانون نمونه را امضاء كرد.

در اين قانون علاوه بر اصول كلي راجع به تجارت الكترونيك، مسائل مربوط به حمل و نقل كالا نيز در بخش دوم آن ذكر شده و براي راهنمايي قانون‌گذاران، دادگاه‌ها، تجار و فعالان قانوني نيز در اين زمينه تهيه شده است.

2. UNCITRAL Model Law of Electronic Signature (MLES) 2001

قانون نمونه راجع به امضاي الكترونيك با هدف تسهيل استفاده از امضاهاي الكترونيكي با ايجاد معيارهاي قابليت اطمينان فني براي برابري بين امضاهاي الكترونيكي با دستي، در ۵ ژوئن ۲۰۰۱ توسط كميسيون حقوق تجارت بين‌الملل سازمان ملل متحد به تصويب رسيد كه در راستاي افزايش استفاده از تكنيك‌هاي احراز هويت الكترونيكي به عنوان جايگزين براي امضاءهاي دست نوشته و ديگر روش‌هاي تاييد سنتي است. و نياز به يك چارچوب قانوني خاص براي کاهش عدم قطعيت حقوقي استفاده از وسايل الكترونيكي است. اين قانون نمونه راجع به امضاي الكترونيك بر مبناي اصول اساسي مشترك همه متون آنسيترال راجع به تجارت الكترونيكي است، اين قانون معيارهاي اطمينان فني براي برابري بين امضاي الكترونيك و دستي ارائه مي‌دهد. كميسيون براي اين قانون، راهنمايي قانون تدوين نموده است كه مي‌تواند اطلاعات توضيحي به دولتها در آماده‌سازي مفاد قانوني لازم كمك نمايد. ايران و برخي كشورهاي ديگر از قبيل كشورهاي عضو اتحاديه اروپا، روسيه و آمريكا اين قانون را امضاء نكرده‌اند، ولي در همه اين كشورها، محتوا و مفاد قانون نمونه راجع به امضاي الكترونيك، با تغييراتي رعايت و راهنمايي تدوين قرار گرفته است.

3. United Nation Convention on the Use of Electronic Communication in the International Contract 2005

4. Electronic Commerce Directive

5. Electronic Signature Directive

6. Uniform Electronic Transaction Act (UETA)

مقررات بين المللي، منطقه‌اي و ملي هستند كه به تصويب رسيده‌اند. خريد و فروش از طريق اينترنت تنها يكي از جنبه‌هاي تجارت الكترونيكي است، در واقع واژه‌ي تجارت الكترونيكي به معاملات الكترونيكي به صورت اعم اشاره مي‌نمايد كه در اين خريد و فروش براي پرداخت وجه کالا يا خدمات، خريدار معمولاً از اسناد تجارتي الكترونيكي استفاده مي‌نمايد كه هم از سرعت بالايي برخوردار بوده و هم به تجارت سهولت مي‌بخشند.

امروزه شركت‌ها و اشخاص فراواني بر روي شاخه‌هاي مختلف تجارت الكترونك حال پژوهش و فعاليت هستند تا سود دريافتي از تجارت الكترونك را به حداكثر ميزان خيال خود رسانند. در اين نوشته به بررسي و تحليل حقوقي اسناد تجارتي الكترونيكي خواهيم پرداخت و از چگونگي طراحي سيستم‌هاي اسناد تجارتي الكترونيكي تا حدي كه به بحث كمك كنند سخن خواهيم گفت. ما در اين نوشته از مسائل حقوقي مربوط يا ناشي از اسناد تجارتي الكترونيكي در رابطه با برات، سفته و چك الكترونيكي به تفصيل سخن خواهيم گفت. تفاوت اين اسناد را با اسناد كاغذي روشن خواهيم ساخت.

امروزه چه در تجارت داخلي و چه در تجارت خارجي يا تجارت بين المللي، تجار، بانكدارها، حمل و نقل كنندگان، وام دهندگان، همه گرها و ديگر افرادي كه در تجارت نقش دارند، دنبال تسهيل و سرعت بخشيده به اسناد تجارت هستند، و چون صحنه تجارت به سمت رقابت كشيده شده، بنابراين در اين بخش كساني مي‌توانند در اين رقابت برنده شوند كه کالا و خدمات را با سرعت و تسهيل بيشترى به دست مشتري يا بازرگانان برسانند، استفاده از اسناد تجارتي الكترونيكي يكي از اسامي است كه امر تجارت را تسهيل و رضايت مندي تجار و مشتريان را به دنبال دارد. در اين امر، واسطه‌ها كاهش پيدا کرده و كالاها با قيمت و كيفيت بهتري از طريق ارتباطي كه مشتري با اسناد تجارتي الكترونيكي با تجار برقرار مي‌كند به دستش مي‌رسد، به طوري كه عده‌اي تخمين مي‌زنند كه در تجارت بين المللي بيش از ۵۰ نفر مختلف در امر معامله صورت گرفته دخيل هستند.^۱ امروزه در تجارت ديگر كمتر از پول نقد استفاده مي‌شود،

1. Hans B. Thomsen & Bernard S. Wheble, Trade Facilitation and Legal Problems of Trade Date Interchange, 13 INR'L. Bus. L. 313, 313 (1985).

تجار، مشتریان، بانکداران، بیمه‌گرها و همه کسانی که در امر تجارت دخیل هستند از اسناد تجارتي مختلفی برای امر تجارت استفاده می‌کنند و در این امر، اسناد تجارتي الكترونيكي بر اسناد كاغذی تفوق دارند. اسنادی از قبیل چك الكترونيكي، برات الكترونيكي و كارت‌های پرداخت الكترونيكي و ... روز به روز بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرند. در این میان به خصوص تجار در استفاده از این اسناد تمایل بیشتری نشان می‌دهند.

به طرز شگفتی و رشد تجارت الكترونيكي و فناوری اطلاعات و ارتباطات، قانون‌گذار اقدام به تصویب قوانینی از جمله قانون تجارت الكترونيكي مصوب ۱۳۸۲، قانون جرایم رایانه‌ای^۱، قانون مدیریت خدمات کشوری^۲، قانون تجارت الكترونيكي^۳، قانون بانک‌ها و دولتهای مالی و مؤسسات و نهادهای دولتی و خصوصی ابلاغ شد، در همین راستا به تدریج کتب و مقالاتی به رشته نگارش درآمد، ولی با توجه به اینکه تجارت الكترونيكي در ایران از قضا بسیار پرخوردار نبود، تمرکز کتب و مقالات بیشتر بر روی نحوه راه‌اندازی تجارت الكترونيكي در ایران، قراردادهای الكترونيكي، امضای الكترونيكي، مسائل جزایی مربوط به جرائم رایانه‌ای و قواعد تجارت الكترونيكي بود.

در کشور ایران به جرأت می‌توان گفت هیچ نوشته جامعی در زمینه تحلیل حقوقی اسناد تجارتي الكترونيكي به معنای خاص یعنی برات، سفته و چك الكترونيكي به رشته تحریر در نیامده و مسائل حقوقی آن در هاله‌ای از ابهام باقی مانده است، البته ناگفته نماند در تعدادی از مقالات به بررسی بخشی از جنبه‌های حقوقی اسناد تجارتي الكترونيكي پرداخته شده و هم اینکه چك الكترونيكي از لحاظ فنی در ایران مورد بررسی قرار گرفته و کتب و مقالاتی نیز به آن اختصاص یافته و در نتیجه كارت‌های اعتباری هم مقالات، پایان‌نامه و نوشته‌هایی وجود داشته و به موضوع پول الكترونيكي نیز پرداخته شده است. ولی نوشته جامعی که همه مسائل حقوقی در رابطه با اسناد تجارتي الكترونيكي از قبیل مسائل حقوقی چك، سفته و برات الكترونيكي را تحلیل کند، به نگارش در نیامده است. در این میان ایران پیگیر پیوستن به سازمان تجارت جهانی^۴ می‌باشد، بنابراین پذیرفتن فناوری‌های جدید برای خدمات رسانی

ضروري است،^۱ اسناد تجارتي الكترونيكي يكي از اين فناوري هاي جديد مي باشد كه در كشورهاي آمريكايي و اروپايي و بعضي از كشورهاي آسيايي عضو سازمان تجارت جهاني به سرعت در حال گسترش است. به طور مثال بودجه پياده سازي و توسعه تجارت الكترونيكي در سال ۱۳۸۲، مبلغ يكصدويست و پنج ميليارد (۱۲۵,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ريال بود و در كشور هند در سال ۱۹۸۵ ميلادي، يك ميليون دلار در فناوري اطلاعات سرمايه گذاري شد، اما طي پنج سال از اين ميزان سرمايه گذاري فقط ۲۰ هزار دلار كسب درآمد شد؛ ليكن با پشتكار و جديت، اين سرمايه گذاري ريت شد، تا آنجا كه در سال ۲۰۰۰ ميلادي درآمد آن كشور از فناوري اطلاعات به ۸/۷ ميليارد دلار يعني معادل نيمي از درآمد نفت ايران رسيد.^۲ طبق بررسي هاي آماري انجام شده، ميگزيني تجارت بر مبناي اسناد تجارتي الكترونيكي به جاري تجارت بر مبناي اسناد كاغذي، ۲ درصد تا ۷۰ درصد صرفه جويي در هزينه هاي مبادله خواهد داشت. در ايران اين رقم نيم ساله اي بر نامه سوم، معادل ۱۹۶/۶ هزار ميليارد ريال پيش بيني شده بود و در مقابل سمينه ي راه اندازي تجارت الكترونيكي در طول اين سالها ۲۱۰ ميليارد ريال پيش بيني شده بود. توسعه اقتصادي بالاي راه اندازي اين سيستم را مي رساند.^۳ زماني پرداخت هاي الكترونيكي بخش كوچكي از پرداخت هاي انجام شده را در بر مي گرفت به طوري كه بر اساس ماره هاي بنك فدرال رزرو^۴ در سال ۱۹۹۵، در حدود ۸۰ درصد از خريدهاي الكترونيكي در سده نقد انجام مي شده است و ۹۶ درصد از تراكنش هاي بين تجار با چك هاي كاغذي صورت مي گرفته است. حتي بعد از يك دهه استفاده از سيستم هاي پرداخت الكترونيكي، تعداد خريدهاي كاغذي كه هنوز مورد استفاده قرار مي گيرد بسيار قابل توجه است؛ ۲۰۰ ميليون چك روز. با اين حال حجم كلي تراكنش هاي مالي مبادله شده به روش نقدي و چك، بخش كوچكي از تراكنش هاي مالي را تشكيل مي داد به عبارت ديگر استفاده از پرداخت الكترونيكي كه از

1. Ali Sanayei, Ali Noroozi, Adoption of Internet Banking in Developing Countries, USA, Published by Elips Press, 2010, p.57

۲. محمد امين شهرستاني، نقض حقوق پديدآورندگان نرم افزارهاي رایانه اي (مقاله)، مجموعه مقاله هاي همایش بررسي جنبه هاي حقوقي فناوري اطلاعات، گردآورنده: قوه قضائيه، معاونت حقوقي و توسعه قضايي، تهران، انتشارات سلسيل، ج اول ۱۳۸۴، ص ۲۱۸

۳. محسن شجاعی، رایانه کار (درجه ۲)، مشهد، پرتونگار، ج اول ۱۳۸۵، ص ۱۹۵

4. federal reserve bank

نظر تعداد کمتر از ۵ درصد تراکنش‌ها را دربر می‌گرفت، از نظر حجم ۸۸ تراکنش‌ها را شامل می‌شد.^۱ اهمیت بیشتر این موضوع زمانی است که حتی وزارت بازرگانی آمریکا پیش‌بینی کرده است در قرن ۲۱ تجارت سنتی به طور کلی حذف و جایگاه خود را به تجارت الکترونیکی خواهد داد و اینکه استقبال از این موضوع به حدی است که ماهانه بیش از یک میلیون نفر به خریداران روی خط^۲ اضافه می‌شوند.^۳ و پیش زمینه‌ی تجارت الکترونیکی هم استفاده از اسناد تجارتي الکترونیکی می‌باشد، در نتیجه هر کشور که بتواند جایگاه اسناد تجارتي الکترونیکی را در کشور خود ارتقا بخشد دچار مشکلات گریبان‌گیر اساسی خواهند شد. بنابراین مطالعه هر چه بیشتر اسناد تجارتي الکترونیکی راننده راه برای قانون‌گذار در این زمینه، پیش‌بینی مسائل حقوقی آن و... می‌تواند راه‌های شناسایی مشکلات در زمینه استفاده از اسناد تجارتي الکترونیکی باشد.

کتاب پیش‌رو مشتمل بر یک مقدمه و چهار فصل می‌باشد، در مقدمه به مباحث کلی مرتبط با موضوع پرداخته شده است، فصل اول مشتمل بر کلیات اسناد تجارتي الکترونیکی می‌باشد، در این فصل مباحثی به لازم‌ه ورود به مباحث اسناد تجارتي الکترونیکی می‌باشد بحث خواهد شد مباحثی از قبیل تعاریف تجارت الکترونیکی، اسناد تجارتي الکترونیکی، ویژگی این قبیل اسناد و... که مشترک میان انواع مختلف اسناد تجارتي الکترونیکی بوده و پیش‌زمینه ورود به مباحث اختصاصی است.

فصل دوم راجع به برات و سفته الکترونیکی می‌باشد در این فصل اکثر مباحث حول محور برات الکترونیکی خواهد بود که معمولاً در رابطه با سفته الکترونیکی نیز به کار می‌رود. در این فصل پس بررسی سابقه و تاریخچه برات الکترونیکی و ارائه تعریفی از آن به مباحث حقوقی آن خواهیم پرداخت. مباحثی از قبیل نوشتن، امضاء، قبض و اقباض، ظهورنویسی و... که مشخصه اصلی برات و سفته می‌باشد. و در فصل سوم چک الکترونیکی به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است و در این فصل ابتدا بعد از معرفی تاریخچه چک و ارائه تعریفی از آن جهت شناسایی، فرآیندهای پرداخت آن مشخص شده و پس از معرفی انواع چک در کشورهای مختلف

1. choi, stahi, whinstone, the economics of electronic commerce, 2003

۲. آنالیز، روی خط یا برخط عبارت از ارائه سیستم خرید و فروش به وسیله‌ی اسناد تجارتي الکترونیکی به هر کسی و در هر مکانی در طول شبانه روز می‌باشد.

۳. علی اکبر جلالی، امین زارع و بابک امیری، همان، ص ۱۶۷

به بررسی مباحث حقوقی آن خواهیم پرداخت. گرچه چک الكترونيكي از لحاظ عملیاتی مقدم بر برات و سفته الكترونيكي می باشد ولی با توجه به تقسیم بندی سنتی که هم در کنوانسیون های بین المللی و هم در قانون تجارت ایران ابتدا برات، سفته و سپس چک مورد بررسی قرار گرفته است، این تقسیم بندی را ملاک قرار داده ایم. و در فصل آخر تعارض قوانین معاملات اسناد تجارتي الكترونيكي (برات، سفته و چک الكترونيكي) مورد تحلیل قرار گرفته است.

از آنجایی که کشورهایی در این زمینه پیش قدم می باشند، و پارامترهای عملیاتی این اسنادی معمولاً تفاوت های جزئی با همدیگر دارند. شیوه بحث با تکیه بر رویکرد بین المللی باشد که ماده ۳ قانون تجارت الكترونيكي نیز اهمیت شیوه بحث به صورت تطبیقی در این زمینه را دو چندان نموده است، مطابق این ماده، در تفسیر این قانون (قانون تجارت الكترونيكي) همیشه باید به خصوصیت بین المللی، ضرورت توسعه هماهنگی با کشورهای دیگر در کاربرد آن و رعایت لزوم حسن نیت توجه کرد. در نتیجه ناگزیر از مطالعه اسناد تجارتي الكترونيكي با تکیه بر رویکرد بین المللی هستیم.